

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О. О. ПОТЕБНИ

СЕЛІГЕЙ ПИЛИП ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 811.161.2:81'42

**УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ТЕКСТ:
ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВНОЦІННОСТІ
ТА СТИЛЬОВОЇ ДОСКОНАЛОСТІ**

Спеціальність 10.02.01 — українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ — 2016

Дисертацією є рукопис.

Працю виконано у відділі слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України.

Науковий консультант — академік НАН України,
доктор філологічних наук, професор
Півторак Григорій Петрович,
завідувач відділу слов'янських мов
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні
НАН України.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Пономарів Олександр Данилович,
професор кафедри мови та стилістики Інсти-
туту журналістики Київського національного
університету імені Тараса Шевченка;

доктор філологічних наук, професор
Масенко Лариса Терентіївна,
професор кафедри української мови
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»;

доктор філологічних наук, професор
Ткач Людмила Олександрівна,
професор кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича.

Захист відбудеться 21 лютого 2017 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, Київ, вул. Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (01001, Київ, вул. Грушевського, 4) та на офіційному сайті установи (www.inmo.org.ua/svr/anons-zaxistiv.html).

Автореферат розіслано 17 січня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

В. І. Ярмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Науково-технічна революція, що розпочалася в ХХ ст. і триває дотепер, радикально змінила життя на Землі. За цей час наука міцно утвердилася як безпосередня виробнича сила, а впродовж нинішнього століття має всі шанси стати провідною виробничою силою. За прогнозами футурологів, інформаційне суспільство, у якому ми живемо, за кілька десятиліть переросте в суспільство знань. Своєю значущістю їх творення перевершить виробництво всіх видів товарів та енергії. І цим виняткова роль знань не обмежиться, адже вони формують і ушляхетнюють свого творця — людину. У майбутньому наука стане головною запорукою самозбереження й поступу людства.

Зі збільшенням обсягу знань різко зростає потік наукових публікацій, зокрема й українською мовою. Здобувши державний статус, вона посіла належне місце в науковій сфері й тепер входить в «елітний клуб» тих небагатьох мов, якими вчені публікують свої розвідки. За даними Книжкової палати України, тільки в 2005—2015 рр. вийшло друком близько 112 000 українськомовних наукових книжок (монографій, збірників, брошур) і понад 75 000 авторефератів дисертацій¹. Нині українська наукова мова розвивається дуже активно й загалом перебуває на піднесенні, розкриваючи дедалі нові виражальні можливості. Усе більше авторів створюють нею свої тексти.

Швидкий і дієвий обмін науковою інформацією залежить від того, як добре вчені обізнані зі стильовими нормами, чи дотримуються комунікативних якостей мовлення, наскільки вдало добирають виражальні засоби відповідно до мети висловлювання. Від комунікативної повноцінності тексту не в останню чергу залежить, чи вдасться авторові вплинути на читача, зацікавити його тематикою досліджу, переконати в слушності своїх міркувань і висновків. Ось чому розвідки з наукового мовлення мали б стати одним із пріоритетів вітчизняної лінгвостилістики.

Попри це науковий стиль української мови все ще досліджений неглибоко, різні його сторони й аспекти опрацьовані нерівномірно. Якщо не рахувати публікацій з термінознавства, можна згадати розвідки, присвячені історії наукового

¹ Випуск видавничої продукції в Україні (2005–2015) — Режим доступу: www.ukrbook.net/statistika_.html (15.05.2016)

стилю (М. М. Пешак, І. В. Ганиш, Г. М. Наєнко, В. В. Шаркань), структурі (А. П. Коваль, І. П. Левчук), граматичним нормам (М. Д. Гінзбург, Н. О. Ковальова) і комунікативно-прагматичним аспектам (Т. В. Радзієвська, В. І. Кухарєва, В. В. Шабуніна, Н. І. Кочукова) наукових текстів. Новий перспективний напрям — аналіз і оцінка наукового мовлення з погляду естетики та поезики (Н. В. Зелінська), виявлення в ньому елементів образності (Г. М. Дядюра, Т. В. Деркач). Про стильові норми та комунікативні якості наукового мовлення йдеться переважно в загальному плані (М. М. Пилинський, Л. В. Струганець). На матеріалі українських наукових текстів їх успішно й надзвичайно ґрунтовно почала досліджувати Н. Ф. Непийвода, але гідного продовження її розвідки не отримали.

Проблеми культури наукової мови стоять на порядку денному ще й тому, що в нинішньому потоці публікацій нерідко трапляються стилістично недоброякісні тексти. Одні вчені, виконавши цікаве й потрібне дослідження, не вміють викласти його результати відповідно до норм наукового стилю. Інші — свідомо відступають від цих норм, роблячи написане відверто нечитабельним. Фахові рецензії, численні критичні відгуки (друковані й усні) засвідчують, що проблема незграбного, штучно ускладненого викладу гостро стоїть буквально в кожній галузі знань. На запитання «Що саме не влаштовує вас у сучасній науковій книжці?» більше третини опитаних учених і викладачів вищів назвали її мовно-стильове оформлення². У студентів чимало нарікань викликає мова підручників: матеріал викладено складно й нецікаво; забагато штампів, канцеляризмів, незнайомих термінів; не рідкість довгі, заплутані, одноманітно побудовані речення³. Далека від досконалості й мова багатьох шкільних підручників⁴.

Зарубіжні дослідники, з одного боку, критично аналізують спотворене наукове мовлення — «науковий жаргон» (Р. Етьємбль, Ст. Гайда), з іншого — виявляють чинники виразності й читабельності наукових і навчальних текстів (Р. Флеш, Я. Мікк), зокрема в межах напряму риторики науки (Л. Преллі, Дж. Дуглас, Дж. Гросс, Дж. Кастеллі). В українському мовознавстві відповідні

² Данилець Ю. С. Якість наукової книги очима автора/читача / Ю. С. Данилець, Р. О. Володазький, С. Р. Сікора, С. Р. Коваль // Поліграфія і видавнича справа. — 2008. — № 1. — С. 21.

³ Фіялка С. Б. Якість навчальних видань із культурознавства очима студентів // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2011. — № 3. — С. 64, 66.

⁴ Круглий стіл «Мова підручників для загальноосвітніх навчальних закладів: сучасний стан і погляд у майбутнє» // Українська мова. — 2015. — № 1. — С. 131–138.

явища дотепер не мають ані належного опису, ані хоч якогось теоретичного осмислення. Багато питань лишаються не тільки не вирішеними, а й навіть не поставленими. І мовознавча теорія, і мовна практика потребують узагальненого, всебічного дослідження проблем комунікативної повноцінності та стильової досконалості українських наукових текстів.

Отже, **актуальність теми** дисертації впливає з потреби сучасного суспільства в ефективному, безперешкодному поширенні фахових знань, з необхідності й далі утверджувати зразкову українську мову в царині науки й освіти. Від усталеності наукового стилю чималою мірою залежить майбутнє літературної мови загалом, адже розвиненою й повнофункціональною вона стає, лише якщо успішно обслуговує всі сфери життєдіяльності. Досліджування наукового стилю в нормативному аспекті актуальне й з огляду на постанову Головної ради ВАК України «Про функціонування державної мови у науковій сфері», яка констатує низький рівень функціонування української мови в сфері науки й нагадує, що вільно володіти українською фаховою мовою — професійний обов'язок здобувачів наукового ступеня в Україні⁵. Культура наукового мовлення підвищуватиметься тим швидше, чим більш опрацьованим буде теоретичне підґрунтя, на яке вона спирається. Проблема читабельності наукових текстів набуває ваги й з огляду на запровадження в Україні нових підходів до атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, які серед іншого враховують індекс цитованості вченого. Що більш майстерно викладено розвідку, то більше в неї шансів здобути відомість, популярність і високу цитованість.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукових тем Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України «Лексика і фразеологія східнослов'янських мов: етимологічний, етнолінгвістичний, акцентологічний і словотвірний аспекти» (номер державної реєстрації 0108U000314) та «Східнослов'янський глотогенез і динаміка лінгвальних рівнів української мови в загальнослов'янському контексті» (номер державної реєстрації 0213U0903683). Проблематика дисертації відповідає «Концепції розвитку НАН України на 2014–2023 роки», де, серед іншого, передбачено протидію поширенню псевдонауки та фальсифікації наукових досліджень, ство-

⁵ Довідник здобувача наукового ступеня: Зб. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань атестації наук. кадрів вищої кваліфікації / Упоряд. Ю. І. Цеков. — 5-те вид., випр. і доп. — К.: Толока, 2011. — С. 9.

рення атмосфери, яка заохочує додержувати норм наукової етики⁶. Тему дисертації затвердила вчена рада Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (протокол № 8 від 29 жовтня 2009 р.).

Мета дисертації — виявити й усебічно дослідити мовно-виражальні засоби, які впливають на комунікативну повноцінність та стильову досконалість сучасних українських наукових текстів.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретичні засади аналізу наукового мовлення в нормативному аспекті;
- виробити (уточнити) критерії оцінювання стильової витриманості наукових текстів;
- узагальнити погляди українських та зарубіжних авторів на псевдонаукове мовлення;
- виявити й проаналізувати мовно-стильові ознаки псевдонаукових текстів;
- з'ясувати культурно-історичні та психологічні передумови появи наукового жаргону;
- показати його невідповідність комунікативно-прагматичним, естетичним та етичним нормам наукового мовлення;
- схарактеризувати суспільні наслідки, до яких призводить науковий жаргон, намітити шляхи боротьби з ним;
- довести можливість і доцільність аналізу наукового мовлення з погляду виразності й читабельності;
- описати ефективні механізми впливу на читача наукового тексту;
- дослідити стильовий потенціал засобів виразності в науковому мовленні;
- запропонувати практичні рекомендації авторам і редакторам наукових текстів;
- окреслити перспективи подальших досліджень.

Об'єкт дослідження — сучасні українські наукові тексти, **предмет** — їхня відповідність/невідповідність комунікативним якостям і нормам наукового стилю.

⁶ Концепція розвитку НАН України на 2014–2023 роки // Вісник Національної академії наук України. — 2014. — № 1. — С. 37.

Теоретичні **джерела** дослідження — ідеї та здобутки вітчизняних і зарубіжних учених у галузях функціональної стилістики, культури мови, лінгвістики тексту, термінознавства, загального мовознавства, теорії редагування, риторики науки, психології мовлення, психології читання, психології творчості, дидактики, філософії, логіки, етики, естетики, культурології, наукознавства, історії та соціології науки, історії художньої літератури. Джерела фактичного матеріалу — українські наукові тексти різних галузей знань (гуманітарні, суспільствознавчі, природничі, технічні) й різних жанрів (монографії, статті, автореферати дисертацій, підручники) за період від середини ХХ ст. до початку ХХІ ст. Тексти залучалися залежно від представленості в них досліджуваних явищ. Фактичний матеріал дібрано шляхом суцільної або часткової вибірки. Опрацьований корпус текстів налічує 484 джерела.

У дисертації застосовано як загальнонаукові, так і власне стилістичні **методи**. Для систематизації мовних явищ і одиниць використано *описовий метод* з такими його прийомами, як спостереження, зіставлення, класифікація, узагальнення. *Функціонально-стилістичним методом* вивчалися стильові властивості мовних одиниць, зокрема їхня роль у процесі висловлення наукової думки. *Семантико-стилістичний метод* дав змогу виявити стильові значення та стильовий потенціал мовних одиниць, а також установити, чи відповідають ужиті засоби змісту й цільовій настанові мовлення. Для визначення невдало або недоречно вжитих мовних одиниць застосовано *метод стилістичного експерименту*, для пошуку кращих мовних відповідників — *метод еталонного порівняння*. Зумовленість стильових явищ позамовними (суспільними, психологічними, культурно-історичними) чинниками досліджено *комплексним методом*. За допомогою *міждисциплінарного методу* віднайдені закономірності витлумачувались у світлі здобутків інших соціогуманітарних наук. Методологічну базу дисертації становить *системний підхід*, який вимагає враховувати всі сторони та зв'язки досліджуваного об'єкта (функціональні, структурні, історичні, причино-наслідкові тощо).

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше у вітчизняному мовознавстві комплексно досліджено ступінь відповідності сучасних українських наукових текстів найважливішим стильовим нормам і комунікативним якостям. Зокрема, встановлено, показано або доведено, що:

- розвинуті мовні навички — запорука правильного, продуктивного мислення, ученому вони потрібні не тільки для оприлюднення, а й для створення нових ідей;

- псевдонаукове мовлення має чітко окреслені стильові риси, виникає під впливом позамовних чинників і суперечить як духові науки, так і комунікативній сутності мови;

- стилістично довершений науковий текст забезпечує повноцінне засвоєння інформації, підтримує увагу читача, справляє на нього інтелектуальний вплив;

- для створення такого тексту вчений повинен дотримуватися комунікативних якостей мовлення (насамперед — ясності, стислості, точності), пильнувати стильові норми й уникати стильових помилок;

- найкращі наукові тексти заохочують читача до співдумання, бо чітко окреслюють проблемну ситуацію, викликають орієнтувальню-дослідницький рефлекс, антиципацію, інтелектуальні емоції;

- потужними каталізаторами сприйняття наукового тексту виступають добре вибудована композиція, яскрава авторська індивідуальність і помірня експресивність.

Виявлені закономірності проаналізовано на широкому культурно-історичному тлі, висновки зроблено на підставі системно осмислених фактів, основні положення дисертації підтверджено численними прикладами.

Теоретичне значення дисертації полягає в розвитку засад функціональної стилістики української мови загалом і методики стилістичного аналізу наукових текстів зокрема. Виявлені закономірності поглиблюють дотеперішні уявлення про науковий стиль, дають підстави для вироблення нових підходів до кодифікації норм сучасного наукового мовлення. Теоретично обґрунтовуються нові шляхи досягнення його комунікативної досконалості. Узагальнення й висновки стануть у пригоді при створенні в майбутньому функціональної стилістики української мови, сприятимуть осучасненню та вдосконаленню наукового стилю відповідно до тенденцій розвитку наукової комунікації та потреб читачів. Окремі здобутки розвідки роблять внесок у теорію культури мови, термінознавства, літературного редагування, лінгвістики тексту, лінгвістики впливу.

Практична цінність праці виявляється в тому, що вона сприяє піднесенню культури наукового текстотворення. На підставі публікацій за матеріалами ди-

сертації її висновки та рекомендації вже використовуються у вищих навчальних закладах України при викладанні курсів з наукового письма й культури наукової мови, у практичних посібниках і порадиниках з фахового мовлення для студентів, аспірантів, науковців різних спеціальностей⁷. Матеріали дисертації можуть бути використані також при читанні дисциплін «Наукове редагування», «Основи наукових досліджень», при написанні відповідних підручників, посібників, програм. Упровадження отриманих результатів слугуватиме дальшому вдосконаленню наукового стилю, поліпшуватиме дієвість наукової комунікації, підноситиме престиж української науки. Мовну майстерність можна буде розглядати не як рідкісну обдарованість, а як приступну й необхідну для кожного вченого професійну навичку.

Особистий внесок здобувача. Дисертант виконав дослідження самостійно. Монографія та всі статті, в яких висвітлено результати розвідки, опубліковано без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Концепція розвідки, її основні положення й результати оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях, відкритих лекціях та інших наукових зібраннях: VI Міжнародному конгресі україністів (Донецьк, 2005), VII Міжнародній конференції «Українська термінологія і сучасність» (Умань, 2007), VIII Міжнародному конгресі україністів (Київ, 2008), XVII Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» (Київ, 2008), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Жінки в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» (Київ, 2008), Наукових читаннях, присвячених 100-літтю Юрія Шевельова (Київ, 2009), Всеукраїнській нараді «Сучасний стан термінознавства в Україні та шляхи розроблення стандартів наукової термінології» (Київ, 2009), Науковій конференції «Міжмовна

⁷ *Микитюк О. Р.* Сучасна українська мова: Самобутність, система, норма. — Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2010. — 440 с. (4-те вид. — 2015); *Семенов О. М.* Культура наукової української мови. — К.: Академія, 2010. — 215 с.; *Мацько Л. І. Денискіна Г. О.* Українська наукова мова (теорія і практика). — Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. — 272 с.; *Середницька А. Я., Куньч З. Й.* Українська мова за професійним спрямуванням. — 3-тє вид. — К.: Знання, 2012. — 215 с.; *Фаріон І. Д.* Мовна норма: Знищення, пошук, віднова. — 3-тє вид. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. — 332 с.; *Микитюк О. Р.* Культура мовлення. Особливості, завдання, цікавинки. — Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. — 234 с.; *Куляс П. П.* Типологія помилок: Книга для редактора. — К: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. — 463 с.; Я — студент: Навч. посіб. / За ред. В. О. Огнев'юка. — 5-тє вид. — К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. — 206 с.

взаємодія в культурному житті суспільства» (Київ, 2009), Міжнародній науковій конференції «Українське мовознавство: стан і перспективи розвитку» (Київ, 2010), Міжнародній науковій конференції «Олександр Мельничук і сучасне мовознавство» (Київ, 2011), семінарі-практикумі «Інтеграція педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій у системі МАН України» (Київ, 2014), Всеукраїнському семінарі-практикумі «Науково-методичний супровід інноваційних процесів у науковому відділенні мовознавства Малої академії наук України» (Київ, 2014), Науковій конференції «Основні аспекти творчої спадщини Олександра Рибалка крізь призму суспільно-культурної ситуації в Україні» (Клавдієво-Тарасове, 2016), XXV Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» (Київ, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток української мови в контексті перетворень сучасного українського суспільства: трансформація засадничих понять культури» (Київ, 2016), відкритих лекціях для студентів, аспірантів і викладачів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, 2016), Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2016), Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, 2016). Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях Президії Національної академії наук України (2004), ученої ради (2014) та ради молодих учених (2016) Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Повний текст дисертації обговорено на засіданні відділу слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні (протокол № 4 від 27 вересня 2016 р.).

Публікації. Зміст і результати дисертації викладено в 31 публікації: монографії «Світло і тіні наукового стилю» (41 д. а.; Київ, 2016), брошурі «Науковий жаргон: основні ознаки та причини появи» (2,5 д. а.; Київ, 2003), 29-х статтях, серед яких 19 надруковано у фахових наукових виданнях України, 4 — у закордонних наукових виданнях, 6 — в інших наукових виданнях. Загальний обсяг опублікованих статей — 24,25 д. а. Загальний обсяг усіх публікацій — 67,75 д. а. Їх бібліографію наведено на стор. 29–32.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списків використаних джерел (332 позиції) і цитованої літератури (426 позицій). Загальний обсяг дисертації — 427 стор., з яких обсяг основного тексту — 357 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «**Вступі**» обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, окреслено його джерельну базу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації, наведено відомості про апробацію її результатів, публікації, структуру та обсяг праці.

У першому розділі «**Комунікативність наукового тексту: стан проблеми і перспективи вивчення**» з'ясовані важливе значення мови для науковця, її незамінна роль у розвитку творчого, продуктивного мислення, зроблено огляд літератури, присвяченій комунікативної дієвості наукового мовлення, виділено ті аспекти проблеми, які лишаються малодослідженими.

За допомогою мови вчений оповіщає колег про результати своєї діяльності. Слово для нього — робоче знаряддя, а мовна вправність — умова високої кваліфікації в науці. Від мовних навичок залежить успіх ученого на професійній ниві. Що вправніший і досвідченіший він у мові, то швидше, ясніше й точніше спроможний передати наукову думку, найрізноманітніші її відтінки й переходи. Добра обізнаність з арсеналом виражальних засобів розкріпачує мовлення, робить його гнучким, стислим, влучним, досконалим. Грамотний мовець упевнено орієнтується в потоці фахової інформації, йому легше поповнювати запас своїх знань і ділитися ними з іншими. У результаті зростає продуктивність його праці, творча й публікаційна активність.

Більше того, є всі підстави стверджувати, що мова активізує й удосконалює розумову діяльність людини. Без опертя на граматику неможливо навчитися будувати осмислені судження й правильні умовиводи (І. К. Кучеренко). Синтаксичні й текстові засоби мови дають змогу формулювати нові висловлювання й тим самим синтезувати фрагменти змісту в єдине ціле, тобто породжувати новий смисл (С. О. Васильєв). Ось чому добре знання мови потрібне не тільки для поширення, а й для створення нових ідей. Учений, який уміє вправно писати, надає своїм роздумам свободу, довершеність і повноту.

Попри це загальний рівень володіння науковою мовою серед вітчизняних учених залишає бажати кращого. Одним бракує мовних навичок, щоб викласти своє дослідження відповідно до норм наукового стилю, інші — свідомо відступають від цих норм. У результаті чимало текстів виявляються важкозрозумілими й нечитабельними навіть для фахівців, тобто своєї цільової аудиторії. Як правило, такі тексти написані псевдонауковим стилем (науковим жаргоном) —

спотвореною формою наукового мовлення, яка надає неістотним або неновим ідеям видимість важливості й новизни.

Аналіз джерел, проведений у дисертації, засвідчує, що стилістично незграбне наукове мовлення має глибоке історичне коріння. Його викривали, висміювали або пародіювали в художніх творах і публіцистичних виступах такі відомі письменники, як Ф. Рабле, Дж. Свіфт, М. В. Гоголь, Й. І. Сенковський, І. С. Нечуй-Левицький, І. Я. Франко, Л. М. Толстой, А. П. Чехов, М. Твен, Дж. Джойс, К. Чапек, Дж. Орвелл, П. А. Загребельний. Їхні оцінки цікаві як зразок сприйняття наукового жаргону культурною елітою. Письменницька критика була корисною, бо допомагала вченим шліфувати своє мовлення, а лінгвістам підказувала критерії для внормування наукового стилю.

Ясність, точність і осмисленість наукової мови привертала увагу цілого ряду філософів. Науковий жаргон, недбалий терміновжиток та інші зловживання мовою аналізували або згадували Дж. Локк, Г. Ляйбніц, Д. Г'юм, Е. Б. де Кондільяк, К. А. Гельвецій, А. Шопенгауер, К. Маркс, О. І. Герцен, П. Я. Чаадаєв, К. Поппер та інші. Об'єктом нищівної критики ставав тяжкомовний стиль Г. Гегеля, М. Гайдеггера й особливо постмодерністських авторів. Заскладні й малозрозумілі трактати створили філософії незаслужену репутацію нудної й «заумної» науки. Закономірною реакцією на непрозорість її текстів стала поява в середині ХХ ст. лінгвістичної філософії, представники якої (Л. Вітгенштайн, Р. Карнап та інші) заклика́ли до критики та прояснення філософського мовлення.

Проблема незграбного, штучно ускладненого мовлення була й лишається актуальною для багатьох галузей сучасної науки. Це засвідчують процитовані в дисертації гострокритичні оцінки, що їх дають учені різних спеціальностей — як соціогуманітарних (літературознавство, педагогіка, психологія, історія, правознавство, соціологія, політологія), так і природничих (математика, фізика, географія, медицина). Ці оцінки стосуються не тільки загального стану наукового мововжитку, а й конкретних, часом досить відомих учених, які наважуються виносити на суд колег праці, написані громіздким, недоладним, темним стилем.

Увагу українських мовознавців проблема наукового жаргону вперше привернула на межі 1920—1930-х років (М. Д. Гладкий, М. Є. Ладухін). У наступні десятиліття про не досить високий мовно-стильовий рівень наукових публікацій критично відгукувалися Л. А. Булаховський, А. П. Коваль, В. С. Перебийніс, Ю. О. Карпенко, К. М. Тищенко, Н. В. Зелінська. Сірість, штучність, естетичне вбозтво псевдонаукових текстів непокоїли й зарубіжних мовознавців —

російських (О. Ф. Лосєв, Р. О. Будагов, Ф. П. Філін), польських (В. Дорошевський, А. Вежбицька, Ст. Гайда), французьких (Р. Етьємбль). Характерними рисами псевдонаукового стилю вони називали зловживання термінами й запозиченнями, надмір задовгих речень, синтаксично заплутаний, канцелярський виклад. Усі ці риси покликані створити в читача оманливе враження чогось важливого й серйозного.

Огляд джерел показує, що поширеність наукового жаргону не залежить від стану мови й культури в кожному конкретному епоху, а є тотальною — і за часом, і за країнами, і за науками. У літературі нагромадилася критична маса зауважень, причому їхня кількість чимдалі наростає. Це красномовний симптом негараздів, який однозначно засвідчує, що проблема наукового жаргону не надумана, а справді актуальна.

Попри це він і досі не ставав предметом спеціальної лінгвістичної розвідки — ні в Україні, ні за її межами. Проблема потребує поглибленого теоретичного дослідження, основні завдання якого: 1) визначити основні риси наукового жаргону; 2) дати їм стилістичну характеристику; 3) встановити критерії розмежування псевдонаукового й нормативного наукового мовлення; 4) виявити причини появи наукового жаргону; 5) розробити рекомендації для боротьби з ним. Одне слово, описати жаргон як цілісне мовне явище, з'ясувати його стильову природу, дати йому об'єктивну лінгвістичну оцінку.

Потреба в такій розвідці для оздоровлення писемного наукового мовлення очевидна. Через слабку дослідженість жаргону важко пояснити авторам-ученим, як його уникати. З тієї ж причини літредактори та рецензенти наукових текстів не завжди мають змогу дієво, аргументовано йому протистояти, бо треба знати, з чим саме боротися, що вважати помилками й відхиленнями, як їх слід виправляти. Боротьбі за високу якість наукових досліджень, яка нині розгортається в Україні, потрібне надійне лінгвістичне забезпечення. Не менш важливо сформулювати в мовній свідомості вчених непримиренне ставлення до жаргону — таке саме, як і до інших мовних аномалій (суржику, лихослів'я, канцеляриту, новомови тощо).

З іншого боку, обмежитися лише вказівками на помилки означало б істотно зменшити корисність мовознавчої розвідки. Достоїнства стилю варті більшої уваги, хоч виявляти їх буває важче, ніж вади й слабкі місця, які самі впадають у вічі. Мабуть, саме тому ні в академічних монографіях, ні в посібниках з українського наукового стилю практично не йдеться про його комунікативну дієвість.

Мовна майстерність письменників і журналістів досліджена дуже добре, вчених — значно гірше. Небагато знаємо ми про те, як створити виразний, читабельний, стилістично довершений науковий твір. Твір, який не просто містить важливу інформацію, а й привертає увагу, викликає інтерес, справляє інтелектуальний вплив, переконує в слушності міркувань автора. Ось чому одна з цілей дисертації — виявити й дослідити ті перспективні стильові елементи, які здатні підвищити дієвість і читабельність наукового тексту, зробити його більш осмисленим, змістовним, орієнтованим на читача.

У другому розділі «**Науковий стиль як об'єкт нормативного дослідження**» з'ясовуються теоретико-методологічні підстави розвідки, розглянуто зміст і обсяг таких засадничих понять, як мовна норма, мовна критика, мовний смак, стильова норма, стильова помилка, комунікативні якості мовлення.

У сучасному суспільстві спілкування невнормованою мовою заледве можливе. Кожен, хто хоче розмовляти й писати правильно, красиво, ефективно, звіряється з літературними нормами. Мовна норма — поняття аксіологічне, бо виникає внаслідок оцінки й виражає ціннісне ставлення суспільства до мовних явищ. Оцінка передбачає і раціонально-логічне, і емоційно-суб'єктивне начало. Вартим унормування є все, що сприяє дієвій комунікації, розширює функції мови й водночас зберігає її цілісність, гармонійність, наступність у розвитку, розкриває її творчі можливості. Нормативний підхід передбачає ставлення до мови не лише як до об'єкта досліджень, а і як до суспільної цінності, про яку треба ретельно дбати, оберігаючи від руйнівних чи шкідливих впливів. І це зрозуміло, адже завдання науки — не просто описувати й пояснювати довколишній світ, а й впливати на нього: змінювати, перетворювати, вдосконалювати з огляду на потреби людей, а також в інтересах самого об'єкта дослідження.

Нормування мови неможливе без попереднього етапу — мовної критики, яка відстежує живомовні процеси й аналізує їх з погляду дотримання мовних норм. Фіксуєчи й виправляючи типові помилки, вона проводить своєрідну гігієну публічного мовлення й тим самим підвищує рівень масової грамотності, привертає увагу до слова, формує в пересічних мовців уявлення про взірцеве літературне мовлення. Мовна критика поєднує науковий і публіцистичний підходи, а тому нерідко емоційно наснажена. Об'єктивною вона лишатиметься, якщо критик озброєний методами лінгвістичного аналізу, спирається на фахові знання, розвинутий мовно-естетичний смак, уміє обґрунтовувати свої судження й оцінки. Мовну критику наукових текстів можна розглядати і як складник нау-

кової критики: врахування мовного аспекту дає змогу оцінити рецензовану працю більш цілісно й системно. Мовна критика наукових публікацій повинна зважати не на якісь їхні формальні ознаки, а на те, наскільки успішно й ефективно мова повідомляє нові знання.

Серед мовних норм повноправне місце посідають стильові норми — правила, які визначають природність і доцільність уживання мовних засобів залежно від сфери використання мови. Стильові норми допомагають авторові знайти найкращі засоби для передачі потрібного змісту, забезпечують стильову однорідність мовлення, запобігають змішуванню стилів. Джерело цих норм — практика зразкового мововжитку в кожному з функціональних стилів. Нормативним для певного функціонального стилю варто вважати все те, що допомагає йому найкраще виконувати свої суспільні функції. Призначення наукового стилю — повідомляти результати наукових дослідів. Отже, його засоби мають давати авторові змогу ясно й точно передавати свої думки, а читачеві — швидко орієнтуватися в тексті, глибоко засвоювати його зміст. Досконалий науковий текст має підтримувати увагу читача, справляти на нього інтелектуальний вплив, переконувати в слушності авторських міркувань.

У разі порушення стильових норм виникають стильові помилки — невинувдане, невідповідне вживання мовних одиниць. Ці помилки руйнують єдність стилю, вносячи в текст стильову різноплановість, а в масовій кількості — стильовий різнобій. У результаті виникають перешкоди для швидкого, точного, однозначного розуміння змісту. Написане втрачає переконливість і виразність, не справляє належного впливу на читача. Для лінгвіста стильові помилки — той «негативний» мовний матеріал, аналіз якого допомагає уточнювати межі норми. Важливе завдання стилістики й культури мови — обґрунтувати, чому помилково вжитий мовний елемент не відповідає стильовій нормі й чому його треба замінити іншим.

Крім стильових норм, на досконалість тексту (в плані як змісту, так і форми) впливають комунікативні якості мовлення. З їх допомогою авторові легше досягти відповідності між своїм задумом і читацьким сприйняттям. Комунікативні якості слушно розглядають як правила побудови тексту в межах певного стилю (М. П. Кульгав, Л. В. Струганець), тобто вони мають стилетвірні властивості, визначають «обличчя» стилю. У кожному з функціональних стилів різні якості виявляються то з більшою, то з меншою мірою інтенсивності. Запропонована в дисертації класифікація комунікативних якостей наукового мовлення

впливає зі спостережень над українськими науковими текстами й ураховує два параметри: обов'язковість вияву комунікативних якостей у мовленні (1) і їх віднесеність до одного зі складників процесу передачі повідомлення (2):

1 \ 2	Автор	Зміст	Засіб	Сприймач
Головні	логічність	точність стислість зв'язність		ясність
Потрібні	об'єктивність	достатність змістовність послідовність пропорційність структурованість цілеспрямованість	чистота доречність правильність	дієвість виразність дохідливість
Допустимі	експресивність		багатство образність ритмічність естетичність різноманітність	

Чим більше мовлення відповідає комунікативним якостям, тим дієвіше впливає на сприймача, тим більший ступінь його комунікативної повноцінності. Писемного наукового мовлення це стосується чи не найперше. У дисертації зроблено висновок про те, що комунікативні якості теж мають стати об'єктом лінгвістичного нормування та кодифікації.

Для досліджування стильових норм і комунікативних якостей надається традиційний, добре апробований методичний інструментарій стилістики. Варто, однак, мати на увазі, що оскільки мовлення (подібно до мистецтва) є самотньою творчою діяльністю, стилезнавець зазвичай має справу не лише з типовими та повторюваними, а й з одиничними, унікальними, індивідуальними явищами. Через це пізнання тексту потребує від нього як раціонально-аналітичних здібностей, що виявляють універсальне, закономірне, так і загостреної лінгвістичної інтуїції, яка здатна «схопити» істотне в конкретному й не-

повторному — те, що складно виразити в цифрах та формулах (Б. Кроче, К. Фосслер).

Здатність інтуїтивно відрізняти досконале мовлення від недосконалого традиційно називають мовним смаком. Розвинений мовний смак дає змогу оцінювати мовлення поглиблено, непомильно, професійно. Інша важлива його риса — всебічність, широта: мовний смак тим ширший, чим більше комунікативних якостей охоплює своєю оцінкою. Щоб уникнути суб'єктивізму й упередженості, його треба поєднувати із системним підходом, знанням традиції, умінням розпізнавати новочасні тенденції. Носій об'єктивного мовного смаку повинен: 1) сформуватися на загально визнаних мовних цінностях, класичних зразках мовотворчості; 2) позбутися, наскільки можливо, вузькоособистісних нахилів, прагнути універсальності; 3) зважати не лише на свої враження, а й на оцінки інших мовців. Об'єктивна природа мовного смаку і наявність «норми смаку» дають підстави утвердити його як повноправне й корисне знаряддя лінгвістичних студій.

Мета третього розділу «**Науковий жаргон: аналіз і оцінка явища**» — виявити й критично проаналізувати властиві псевдонауковому мовленню стильові помилки та комунікативні вади (за Л. В. Щербою, негативний мовний матеріал). Важливим завданням розділу було показати шкідливість наукового жаргону — і для читачів, і для наукового стилю, і для розвитку науки загалом.

Як показало дослідження, науковому жаргону властива низка чітко визначених стильових і комунікативних ознак. Це, зокрема, зловживання термінологією, які полягають у тому, що автори: 1) перенасичують текст малозрозумілою лексикою, вигадують штучні назви для тих понять, які можна передати простішими термінами (*гомогенна співбуттєвість, інобуттєво-структуруючий простір, стратифікаційно-когерентна полізначеннева величина, постмодерністська парадигмальна матриця нелінійних динамік, поліваріантність трактувань принципу субсидіарності*); 2) безпідставно запозичають терміни з інших наук (пор. у мовознавчих працях: *структурно-семантична трансценденція; девіація траєкторії ціннісної оцінки; вхід у площину комунікативно-прагматичного бачення об'єкта; центр перетину семантичної і формальної площин слова, які мають широку амплітуду; парадигмально-дисциплінарні меридіани; рельєф внутрішньоформної прогресії*); 3) уживають нові назви для явищ і понять, що вже мають узвичаєні терміни (*концептуальна модель замість теорія, ментальний прообраз — уявлення, оперування ментальними репрезентаціями — мис-*

лення, життєва компетентність — досвід, селективний пошук — відбір, емпірична апробація — перевірка, інтелектуальна легітимація — визнання, продуцент мовлення — мовець). Усе це розхитує термінологічні норми, переускладнює думку, зроджує ілюзію появи нових понять. У результаті термінологія не виконує своїх функцій — точно й швидко передавати знання, упорядковувати наукові поняття, полегшувати спілкування фахівців.

Псевдонаукові публікації переобтяжено невмотивованими запозиченнями, які витискають усталені питомі терміни (*рефлексія* замість *роздум*, *імплементація* — *впровадження*, *креація* — *творення*, *реновація* — *відновлення*, *симультанний* — *одночасний*, *арбітрарний* — *довільний*, *реверсний* — *зворотний*, *маніфестувати* — *виявляти*, *вербалізувати* — *висловлювати*, *кореспондуватися* — *співвідноситися*). До запозичень часто вдаються не для того, щоб точніше чи повніше передати думку, а щоб надати викладові штучної наукоподібності, показати свою «оригінальність» чи «елітарність» (*когніція* замість *пізнання*, *інтерація* — *взаємодія*, *компарація* — *порівнювання*, *реконцептуалізація* — *переоосмислення*, *флексибільність* — *гнучкість*, *конституент* — *складник*, *мутуальний* — *взаємний*, *інгерентний* — *невід'ємний*, *партисипаторний* — *сумісний*, *курабельний* — *виліковний*, *інтердепенденція* — *взаємозалежність*). Засилля чужих слів у мовленні засвідчує, що автор не вміє чи не хоче перекладати з чужої мови на рідну, цурається питомої лексики, не звик думати самостійно або просто не має що сказати нового. Надмірні запозичення розладжують лексичні норми, порушують рівновагу питомого й чужого, спричиняють різнобій у терміносистемах. У праці обстоюється думка, що для задоволення потреб наукової мови внутрішні джерела номінації (творення питомих термінів, розвиток багатозначності) видаються більш природними, ніж зовнішні.

У нормативному науковому мовленні розлогі, складні за будовою речення допомагають краще передати зв'язаність і взаємозумовленість думок. Науковий жаргон доводить цю рису до крайнощів: тут не рідкість задовгі конструкції з переускладненим синтаксичним каркасом. У дисертації наведено приклади аномально розтягнених речень на 70–120 слів, які суперечать законам сприйняття. Оскільки оперативна пам'ять людини в змозі утримувати водночас 7 (± 2) елементів, середня довжина речення (або його підрядних чи сурядних частин) має принаймні наближатися до цієї величини. Адже коли читач доходить до кінця речення, він повинен пам'ятати, з чого воно починалося. Інакше затемнюються семантичні зв'язки, думка втрачає цілісність, а читачеві важко усвідомити за-

кінченість суджень. Задовгі речення не відповідають і вимогам до наукового мислення: розмежованості, логічності, чіткості. Часто за такими реченнями криється необроблене внутрішнє мовлення, яке автор не зміг чи не захотів доформити в структурований текст.

Наукове мислення оперує багатьма спеціальними поняттями, через що науковий виклад зазвичай багатий на іменники, особливо зі значеннями опредметненої дії (*випробування, міркування, підсумовування, прийняття*) та опредметненої ознаки (*доречність, міцність, низькість*). Знижена дієслівність і підвищена іменниковість наукового викладу стає об'єктом стильової експлуатації в псевдонауковому мовленні. Тут спостерігаємо: 1) надуживання мало властивими українській літературній мові розщепленими присудками (*проводити забір, здійснюють пошук, виконують перевірку, перебуває у стані зростання та розвитку, перебуває в положенні лежачи*); 2) важкі для сприйняття ланцюжки родових відмінків, у яких іменник, подібно до дієслова, прагне керувати іншим іменником, який, своєю чергою, теж виявляє тенденцію до іменного керування: *...Латеральна ділянка поперечного перерізу середньої частини діафіза ліктьової кістки курей батьківського стада 228-добового віку* (С. А. Ткачук); 3) віддієслівні іменники, що масовано витісняють дієслова в особовій формі: *Ці прогностичні міркування не затьмарюють тверезого погляду на сучасну реалізацію інформаційної функції, розуміючи цю функцію як напрямок здійснення організації і забезпечення системи отримання, використання, поширення та зберігання інформації, участі у розвитку світового інформаційного простору, встановлення режиму використання інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами* (І. В. Арістова).

У результаті порушується рівновага між іменними і дієслівними частинами мови, дієслова втрачають організаційну роль у реченні, виклад стає синтаксично одноманітним і кострубатим. Оскільки дія, виражена іменником, позбавлена більшості дієслівних категорій, семантика речення зневиразнюється, а це ускладнює і сповільнює сприйняття тексту. До того ж, коли властивості речей і явищ масово опредмечуються, відриваючись від своїх носіїв, виникає небезпека гіпостазування, що ризикує заповонити уяву читача вигаданими сутностями й беззмістовними фікціями.

Науковому жаргону властиве багатослів'я, що побутує в кількох різновидах: 1) кількаслів'я — уживання кількох слів замість одного (*справляє стимулюючий вплив — стимулює*); 2) навколослів'я — використання описових зворотів

замість прямих назв (*діалогова взаємодія в ситуації розбіжності позицій сторін — дискусія*); 3) зайвoslів'я — надмірне або недоречне вживання «універсальних» термінів (*питання, проблема, процес, розвиток*) і штампів (*вирішити завдання забезпечення зростання, зробити кроки в напрямку активізації зусиль із прискорення*); 4) словоповтори — невиправдані повтори тих самих або спільнокореневих слів: *Після зазначеної терапії значно збільшилось абсолютне кількісне значення інших показників клітинного імунітету* (В. Москалюк). Багатослів'я розріджує інформативність викладу, розосереджує увагу, марнує час і зусилля читача. Виникає воно тоді, коли автор не вміє чи не бажає писати стисло: погано відбирає й узагальнює дослідний матеріал, оперує зайвими поняттями, має замалий лексичний запас, не володіє синонімікою, нехтує саморедагування, прагне штучно збільшити обсяг тексту.

Псевдонауковому стилю притаманне також марнослів'я — велемовно-розтягнений виклад неістотного або загальновідомого змісту. Якщо багатослів'я характеризує текст із погляду надлишкової форми, то марнослів'я — з погляду бідності змісту. Марнослівний твір переповідає банальні, самоочевидні речі, хоч і справляє враження осмисленості та новизни. Йому бракує інформативності, комунікативної мети, націленості на розв'язання нової наукової проблеми. Автор старанно обминає гострі кути, уникає фактів, конкретики, усього, що може викликати зауваги чи заперечення. У марнослівних текстах частотні терміни, які позначають «модні» поняття (*ідентичність, інтерактивність, інтерсуб'єктивність, полікультурність, поліпарадигмальність, постсучасність*), «актуальні» процеси (*віртуалізація, інтеграція, інституалізація, модернізація, репрезентація, трансформація*), звороти зі значенням високої оцінки (*вагомий внесок, важливе значення, зростання ролі, підвищення рівня, фундаментальний підхід*), інші зужиті, семантично спустошені штампи (*ефективна реалізація, інтенсивна взаємодія, інтегративний процес, комплекс проблем, системні залежності, стратегічний розвиток*).

У дисертації обґрунтовується висновок про те, що відзначені стильові вади регулярно відтворюються в різних публікаціях різних авторів. Отже, це не просто недбалство якогось окремого автора, а цілісне мовне явище. Оскільки наука має досліджувати свій предмет всебічно й комплексно, бачиться доцільним проаналізувати причини появи наукового жаргону. Дослідження показало, що здебільшого ці причини кореняться не так у мовній системі, як у позамовних чинниках. Це зокрема: 1) нелогічне мислення, через що текст стає заскладним

для зрозуміння й ніяк не засвідчує новизну, обґрунтованість, результативність досліджу; 2) нестача мовної майстерності, при якій авторові важко викладати думки відповідно до свого задуму й зрозуміло для інших; 3) маніпулятивна мовна поведінка, коли автор навмисно затемнює виклад, щоб притлумити в читачів раціонально-критичне сприйняття; 4) вплив стильової практики модернізму та постмодернізму, яка культивує надмірну ускладненість, алогічність думок, розірваність і незрозумілість викладу; 5) «гіпертрофія логосфери», коли для автора мовні знаки виявляються більш реальними й важливими, ніж речі та явища, що за ними стоять; 6) недостатня проясненість щойно здобутих знань, яка заважає відразу знайти для них найкращу мовну форму.

Основна комунікативна вада наукового жаргону — брак ясності, внаслідок чого читачеві складно ув'язати прочитане зі своїми фоновими знаннями. Якщо нормативний науковий текст повідомляє нову інформацію, то псевдонауковий — приховує її. Він заздалегідь не розрахований на осмислене сприйняття, а тому суперечить комунікативній сутності мови. Так само суперечить він естетиці мовлення, яка полягає в доцільному, послідовному й ощадливому використанні мовних засобів. Внутрішньо впорядкований, естетично гармонійний текст захоплює розум і почуття, зацікавлює авторовими ідеями, заохочує до співдумання та співтворчості. Натомість псевдонаукові тексти явно антиестетичні — це засвідчує аморфність їхньої будови, аритмічність, бідність змісту. Не відповідають вони й етичним нормам спілкування, відповідно до яких автор має полегшувати роботу тих, до кого звертається, а отже писати ясно, зрозуміло, дохідливо. Автор же псевдонаукового тексту, навпаки, змушує читача «розшифровувати» написане, що зводить їхню комунікативну співпрацю нанівець.

Науковий жаргон знецінює результати наукового пізнання й дискредитує науковий світогляд. У результаті громадська думка починає сприймати науку як щось непотрібне, а це стає однією з причин її недофінансування. Не меншої шкоди завдає жаргон вихованню студентів, молодих учених, бо привчає їх думати й писати нелогічно, неточно, неясно, невиразно. Ідеї, викладені псевдонауковим стилем, мають мало шансів на розголос і популярність, а відповідні публікації — на високу цитованість.

Протидіяти жаргону — обов'язок співтовариства вчених. Слід і далі вдосконалювати експертизу наукових досліджень, розширяти застосування правових методів і механізмів, підвищувати вимогливість до рукописів на етапах рецензування та редагування. При цьому порушення стильових норм треба роз-

глядати як неприпустиму ваду, що істотно знижує якість наукових текстів. Керівники курсових і дисертаційних робіт мають привчати майбутніх учених писати ясно, дохідливо, лаконічно. Актуальним завданням стилістики лишається пропаганда мовної майстерності серед науковців, створення добротних посібників наукового стилю.

Об'єктивна критика, справді науковий підхід повинні виявляти в мовленні не лише вади, а й достоїнства. Стилiстично незграбним текстам треба протиставити тексти яскраві, доброякісні, переконливі й привабливі для читача. З огляду на це в четвертому розділі дисертації **«Стилiстично досконалий науковий текст»** зроблено спробу обґрунтувати окремі норми наукового стилю, поглибити уявлення про властиві йому комунікативні якості. Описано деякі виражальні засоби, механізми та закономірності сприйняття, враховуючи які автор зможе дієвіше впливати на читачів, керувати їхньою увагою та мисленням.

Як відомо, призначення тексту — не просто передавати інформацію, а впливати на адресата. Але ні лексичні багатства, ні навіть бездоганна граматична правильність іще не гарантують цього впливу. Написане має бути виразним, тобто таким, що полегшує роботу з текстом, забезпечує повноцінне засвоєння змісту. Виразне мовлення переконує в безперечній важливості того, про що в ньому йдеться. Зміст такого мовлення викликає цікавість, підтримує увагу, добре запам'ятовується, змінює погляди й переконання, заохочує до дальшого пізнання.

Чимало науковців будують свій текст як знеособлений монолог, не надто переймаючись тим, щоб хоч якось наблизити його до потреб читачів. Невміння поставити себе на їхнє місце — одна з причин появи стилістично недоброякісних публікацій. Тим-то, щоб уникнути комунікативних невдач, автор, окрім специфіки жанру, повинен брати до уваги інтереси й запити адресата, зважати на особливості процесу сприймання.

Письмова комунікація швидше досягає мети, якщо автор бореться за увагу читача, зокрема дбає, щоб у процесі читання довільна увага переростала в мимовільну. Цьому сприяють багатий і глибокий зміст, стислість і динамізм викладу, опертя на орієнтувальню-дослідницький рефлекс (вроджена реакція психіки на нові зовнішні стимули; лежить в основі дослідницької поведінки) та інтелектуальні емоції (здивування, цікавість, допитливість). Виразний науковий текст «провокує» розумову активність, тримає думку в напрузі, стимулює самостійне мислення. Ідею, вперше осмислену автором, удруге осмислює читач.

Суб'єктивно він теж робить відкриття. І якщо автор відтворює рух своєї думки, тобто викладає результати не відразу в готовому вигляді, а розкриває їх поступово, показує, як їх було отримано, не приховуючи невдач і помилок, читач автоматично пересвідчується, що ці результати вірогідні, надійні, обґрунтовані: *А поки що ми не тільки не знаємо, як змінюється функція щитовидної залози при базедовій хворобі, але й відчуваємо труднощі при розв'язанні навіть питання про те, первинні чи вторинні ці зміни* (О. Богомолець).

Чималий комунікативний потенціал у науковому мовленні має проблемний виклад. Він виникає тоді, коли в тексті чітко окреслено проблемну ситуацію, наголошено на суперечностях між відомим та невідомим, нові здобутки подано як наслідок тривалих пошуків і гострих дискусій: *Отже, перед нами дилема: або визнати, — і це ймовірніше, — що вони своїм походженням належать різному часу, значно пізнішому за наші пам'ятки XII і ближчих до нього століть, або припустити, що староруське письменство дуже мало відбило на цій ділянці те, що вже існувало у відповідний час у народних говірках* (Л. Булаховський). Проблемному викладу властиві: 1) запитальні речення, які рівнозначні постановці проблеми, скеровують хід міркувань читача й спонукають у пошуках відповідей читати далі: *У системі економічного прогнозування закладена об'єктивна можливість звести все до одного критерію. Що це за критерій? Це — час досягнення поставленої мети* (В. Глушков); 2) діалогічність як спосіб представити протилежні гіпотези й аргументи, щоб у разі потреби спростувати їх: *Дуже часто доводиться чути, що те, що наукове, те й правильне, те є виразом чистої й незмінної істини. Проте насправді це не так* (В. Вернадський); 3) недомовленість викладу, що спонукає читача додумувати самому — в напрямі, вказаному автором: *Лише в епоху міді-бронзи візерунки набувають повноти, крім геометричних з'являються рослинні й тваринні мотиви. Але чи були ці візерунки орнаментами? Питання залишається відкритим* (М. Станкевич).

Визначальна комунікативна риса наукового мовлення — ясність. Для фахівця, котрий володіє термінологією та відповідними знаннями, сприйняття ясно написаного тексту не повинно викликати особливих труднощів, крім, власне, осягнення самих наукових ідей. Такому текстові властива змістова очевидність: термін дає змогу правильно відтворити відповідний предмет або явище, а речення — легко зрозуміти зв'язки між ними. Ясність убезпечує від непорозумінь, звільняє від необхідності додатково застерігати, уточнювати, роз'яснити. Для автора вона є іспитом на мовну майстерність, а для змісту — перевіркою на

істинність. Якщо думку висловлено неясно, немає підстав уважати її науковою. Виклад стає яснішим і переконливішим, якщо автор: 1) наводячи певне судження, обґрунтовує його, тобто показує, як воно впливає з очевидних фактів або з інших, уже відомих читачеві суджень: *Ця теза може викликати заперечення, але достатньо ознайомитися з Постановами ЦК КПРС з питань використання російської мови, які приймалися у 70—80-і роки, аби переконатися в її правоті* (О. Чередниченко); 2) з метою уточнити вживані поняття по ходу викладу дає їм визначення: *Беручи до уваги багаті сучасні дані про злякисний ріст, останній можна визначити як форму проліферації клітин (тканин), схильну до нерегульованого росту* (підручник «Онкологія»); 3) чітко відмежовує думку від інших, суміжних або схожих, думок, знаходить відмінності, виявляє специфічні риси: *Супроти ж інших Михальчук різко й позитивно виділявся тим, що він був не тільки збирачем фактів, а і шукачем нових методологічних шляхів* (Ю. Шевельов). На різних мовних рівнях (лексичному, морфологічному, синтаксичному, текстовому) побутують свої засоби ясності.

Стислість не тільки полегшує сприйняття тексту, а й відповідає природі досконало організованих знань. Наукове мислення прагне систематизації та символізації, завдяки чому згортає, «згущує» досвід, зводить розмаїття пізнаного до спільного знаменника. Тим-то й мова науки безперервно шукає місткіші засоби вираження. Лаконічний текст довше тримає увагу й сильніше впливає на читача. Стислість заохочує відстежувати логіку викладу, звільняє від сторонніх асоціацій, допомагає швидше віднайти ключові тези. Лаконізму сприяють: 1) обмежений обсяг публікації, який змушує автора відмовлятися від менш важливого, шукати місткіші засоби вислову; 2) повнота розуміння: добре знаючи тему, легше зосередитися на головному, відсіяти неістотне й samozрозуміле; 3) мовна майстерність: чим вона вища, тим легше розкрити задум найбільш точними й ощадливими засобами. Досягнення лаконізму передбачає як суто мовні, так і змістові скорочення: *Характерним для цієї моделі є те, що вона має тимчасовий характер і може трансформуватись у більш досконалі моделі за умови позитивного вирішення економічних проблем* (М. Швед) → *Ця модель тимчасова й може удосконалитися за умови вирішення економічних проблем*. Важливим виявом стислості є шпаруватість тексту — наслідок опущення того, що читач знає або що виникає в його голові під час читання (М. Д. Феллер). Завдяки шпаринам текст передає більше інформації, ніж виражено буквально, а це дає змогу викладати зміст динамічно, в хорошому темпі.

Будучи формально-змістовою категорією, композиція наукового тексту покликана втілювати систематичність мислення. Розташовуючи речення, абзаци й мікротеми в певному порядку, автор тим самим організовує перебіг сприйняття, забезпечує рух думки в голові читача. Показниками вдалої композиції є: співмірність і зрівноваженість частин, ритмічність їх зміни, цільність і завершеність змісту. Міркування в такому тексті сприймаються як доказові й переконливі. Натомість текст із плутаною, безсистемною композицією переконує слабо. У добре вибудованому науковому тексті мікротеми пов'язані між собою за змістом так щільно, що вилучення хоча б однієї з них неминуче призводить до роз'єднання й руйнування тексту як цілого. Членування змісту на мікротеми — знакова операція, бо за нею стоїть розкриття істотних зв'язків між предметами та явищами. Чим чіткіше поділено текст на частини, чим ясніші переходи від однієї частини до іншої, тим краще засвоюється зміст. Досконала композиція допомагає бачити в тексті головне. Завдання автора — підкреслити співвідношення головних і другорядних елементів змісту, увиразнити їх ієрархію. Розуміючи узагальнення, читач охоплює думкою більший масив матеріалу й глибше осягає прочитане.

Хоч наукове мовлення загалом знеособлене, цілковита притлумленість авторського «я» послаблює його комунікативний потенціал і не надто сприяє творчості (той, хто звик писати штампами, й мислити починає штампами). Натомість ідея справді оригінальна долає бар'єри стереотипності, а тому часто втілюється в нових виражальних формах. Мовно обдарований учений шукає не тільки істину, а й способи, як краще її подати. Через це з його письма автоматично зникають скутість і стильова однорідність. Навіть пишучи на вузькофахові теми, він прагне задіяти чимбільше виражальних можливостей. У результаті написане справляє на читача дужчий інтелектуальний вплив, аніж це було б у разі суто «стандартного» викладу. Яскрава авторська індивідуальність (надто в гуманітарних науках) пожвавлює думку й приносить естетичне задоволення. Вона здатна здобути авторові більше учнів і послідовників, дає нагоду успішно працювати в науково-навчальному та науково-популярному жанрах.

В основі наукового тексту — діловито-стримана тональність, але водночас йому не протипоказана й певна невимушеність. Суто розмовні елементи часом здатні краще передавати тонкі відтінки й гнучкі переходи думки. Завдяки вкрапленню цих елементів поміж книжних виникає стильовий контраст, що допомагає авторові створити атмосферу довіри, загострити потрібну думку, засвід-

чити своє ставлення до сказаного: *В елліністично-римську добу, коли великі діяння предків покрив морок століть, а покійників не розпитаєш, народилася компілятивна історія* (Н. Яковенко). Розмовна лексика стає в пригоді й тоді, коли треба назвати явища, для яких іще не існує термінологічних позначень: *...Увесь поведінковий репертуар, який використовують студенти з метою суміщення навчання і роботи, можна розбити на дванадцять груп, які, в свою чергу, поділяють на три поведінкові стратегії: трудяги, ловкача й нероби* (С. Дембіцький). Із часом розмовні слова мають шанс стати повноправними термінами: *говірка*, *суржик* (мовознавство), *судова тяганина*, *юридично нікчемний законопроект* (правознавство), *кривошия*, *свинка* (медицина), *похибка* (математика), *лежень*, *лінивець*, *повзунок* (техніка).

Як потужний каталізатор сприйняття, експресивність істотно підвищує прагматичний потенціал тексту. Але якщо в публіцистичному чи художньому творі вона слугує для прямого емоційного впливу на читача, то в науковому її призначення інше — посилити ясність, підкреслити важливу інформацію, передати внутрішню енергію дослідника. Різновидами експресивного в науковому тексті виступають емоційність, образність, оцінність. У текстах різних авторів час від часу знаходимо сліди захоплення предметом дослідів, то більші, то менші вирази інтелектуальних емоцій: *«Марія» — вершина Шевченкової великої простоти, і разом з тим — яка вона глибока, і складна, і невичерпна!* (І. Дзюба). Не надмірна, зі смаком застосована експресивність уяскравлює думку, приваблює читача: *Уперше французька мова пов'язалася не тільки з блиском французької культури, але й з блиском французьких багнетів* (О. Ткаченко).

Образність науковому викладу не чужа, тому що без порівняння немає зрозуміння, а саме в аналогіях образне мислення сильніше за поняттєве. І хоч аналогія не є строгим доказом (висновки на її підставі не вірогідні, а правдоподібні), часом вона здатна повідомити більше, ніж найдовший опис чи докладні роз'яснення. Це своєрідна образна підтримка наукової думки: *Інформаційна система організації, її інформаційні ресурси є «нервовою системою» будь-якої системи управління* (В. Гужва), *Як у коморі хорошого господаря різні речі розташовані по певних полицях та скриньках, так в арсеналі фактів, що ними оперує хімія, неодмінною умовою є раціональна система* (О. Голуб). Виявом образності є й практика метафоричного термінотворення, поширена в мові багатьох галузей: *агресивність води*, *бетонний одяг*, *валютний коктейль*, *вірусний маркетинг*, *демон Максвелла*, *дивний баріон*, *довірча ймовірність*, *зачароване гі-*

перядро, клітинне сміття, молодший канал, нудота тексту, отруйна пігулка, податкова лазівка, сліпа кишка, фізіологічна стеля, хмарні технології.

Наука за своєю природою плюралістична: їй властиві різні підходи, методи, школи, напрями. Огляд літератури, альтернативні гіпотези, роз'яснення й захист власних позицій, результати та шляхи їх здобуття — усе це потребує оцінювання. Воно буває як схвальним (*блискучий, глибокий, неперевершений, перспективний, ретельний, слушний, унікальний*), так і критичним (*бездоказовий, дилетантський, застарілий, непереколивий, поверховий, примітивний, скоропілий, фантастичний*). Необхідність давати оцінку іноді викликає до життя навіть елементи публіцистики: *За змістом це був... конспект першого тому академічної «Історії української літератури» (1954), котра являла собою безпрецедентний політичний донос на всю українську літературу* (М. Наєнко). Поява таких елементів на сторінках наукової літератури — закономірна, адже без критики, заперечень, альтернатив пізнання спинилося б на мертвій точці.

У багатьох випадках емоційність, образність, оцінність у науковому тексті засвідчують, що автор прагне налагодити контакт із читачем. Елементи експресивності активізують сприйняття, допомагають привернути увагу, загострити проблему, полегшують сприйняття важких ділянок тексту, примушують думати й тоді, коли читання вже завершено. Експресивне не порушує стильову витриманість наукового мовлення, за умови якщо виявляється помірно й не призводить до алогізмів чи тенденційності.

Важливий критерій істинності наукових знань — простота. Ідея чи теорія, яка не піддається дохідливому викладу, ймовірно, в чомусь хибна або не додумана до кінця. Водночас простота є й нормою наукового стилю: якщо текст не може зрозуміти фахівець, найімовірніше, його не розумів і сам автор. Вимога простоти не означає популізму чи примітивізму. Знання, викладені просто, не стають менш науковими, адже спрощуються не самі знання, а форма їх викладу. Викладати дохідливо — означає викладати так, що читач не матиме іншого вибору, крім як зрозуміти. Це «спроба примусити читачів до зрозуміння» (Й. Г. Фіхте). Доступність тексту досягається оптимальним співвідношенням фактів і узагальнень, термінологічної та загальномовної лексики, ритмічними переходами від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного.

Уміння писати дохідливо дає ще одну істотну перевагу. Науки нині настільки спеціалізувалися, що вузькі фахівці перестають розуміти один одного, а це перешкоджає інтеграції наук, заважає ставити й вирішувати широкі міждисци-

плінарні проблеми. Ось чому популяризація потрібна не тільки загальноосвітня, а й міжнаукова. Діалог учених різного профілю відкриває шлях до продуктивного синтезу здобутих знань, наближає нас до створення цілісної наукової картини світу.

У **Загальних висновках** підсумовано результати виконаного дослідження.

1. Теоретико-методологічні засади дисертації впливають з нормативного підходу до мови. Серед мовних норм повноправне місце посідають стильові норми, які допомагають авторові віднайти найкращі засоби для передачі потрібного змісту. Джерело їх кодифікації — практика зразкового мововжитку. Проте корисним виявляється й «негативний» мовний матеріал, бо аналіз відхилень дозволяє уточнювати межі норми. Нормативним для певного стилю варто вважати все те, що допомагає йому ефективно виконувати свої функції. Призначення наукового стилю — повідомляти результати наукових досліджень. Отже, його засоби мають давати авторові змогу ясно і без спотворень передавати свої думки, а читачеві — швидко орієнтуватися в тексті, глибоко засвоювати його зміст.

2. Стилістично досконалий текст — це текст, у якому немає або, принаймні, зведено до мінімуму кількість стильових помилок і дотримано комунікативні якості мовлення. Стильові помилки руйнують єдність стилю, привносять у текст стильову різноплановість, а в масовій кількості — стильовий різнобій. У результаті виникають перешкоди для швидкого, однозначного розуміння змісту. Написане втрачає переконливість, не справляє належного впливу на читача. За допомогою комунікативних якостей автор досягає відповідності між своїм задумом і читацьким сприйняттям. Логічність, стислість, точність і ясність — головні комунікативні якості наукового тексту. Оцінити стильову досконалість написаного дає змогу розвинутий мовний смак. Проте, щоб уникнути суб'єктивізму, його треба поєднувати із системним підходом, знанням історії мови, врахуванням новочасних тенденцій.

3. Науковий стиль української мови розвивається нині дуже активно. Попри це стилістично недоброякісні наукові твори — все ще не рідкість. Як правило, їх написано псевдонауковим стилем (науковим жаргоном) — спотвореною формою наукового мовлення, яка надає неістотним або неновим ідеям видимість важливості й новизни. Науковий жаргон викривали, висміювали або пародіювали в художніх творах і публіцистичних виступах літературні класики. Його критикували відомі філософи, вчені різних спеціальностей (соціогуманітарних,

природничих, технічних). Огляд джерел засвідчує, що поширеність наукового жаргону є тотальною — і за часом, і за країнами, і за науками. Попри це він досі не став предметом спеціальної лінгвістичної розвідки, яка виявила б його стильову природу та причини появи.

4. До стильових і комунікативних ознак псевдонаукових текстів належать зловживання термінологією, невмотивоване вживання запозичень, переважання аномально довгих і надто ускладнених речень, невиправдане витіснення дієслів в особових формах віддієслівними іменниками, багатослів'я та марнослів'я. Причини появи наукового жаргону кореняться не так у мовній системі, як у позамовних чинниках. Це зокрема: 1) нелогічне мислення; 2) нестача мовної майстерності («муки слова»); 3) мовна маніпуляція; 4) вплив стильової практики (пост)модернізму; 5) «гіпертрофія логосфери»; 6) недостатня проясненість щойно здобутих знань.

5. Основна комунікативно-прагматична вада наукового жаргону — брак ясності. Він заздалегідь не розрахований на осмислене сприйняття, а тому суперечить комунікативній сутності мови. Псевдонауковий текст не відповідає нормам мовної естетики, про що свідчить аморфність і аритмічність його будови, бідність змісту, недбале використання мовних засобів. Автор такого тексту порушує також етичні норми спілкування, оскільки, замість полегшувати роботу читачеві, змушує його «розшифровувати» написане. Загалом же науковий жаргон погіршує комунікативну співпрацю автора й читача, дискредитує наукове пізнання, перешкоджає мовному вихованню студентів та молодих науковців. Протидіяти жаргону — моральний обов'язок учених. Порушення стильових норм і недотримання комунікативних якостей слід розглядати як неприпустиму ваду, що істотно знижує якість наукових публікацій.

6. Оскільки науковий стиль, як і мова загалом, безперервно розвивається, його норми потребують періодичного оновлення. Актуальним завданням теоретичної стилістики нині має стати подальше досліджування й унормування тих перспективних елементів, що здатні підвищити комунікативність наукових текстів. Призначення тексту, зокрема й наукового, — не просто передавати інформацію, а впливати на адресата. Але ні лексичні багатства, ні навіть бездоганна граматична правильність іще не гарантують цього впливу. Написане має бути виразним, тобто таким, що полегшує сприйняття, забезпечує повноцінне засвоєння інформації. Досконалі наукові тексти викликають цікавість, підтримують

увагу, добре запам'ятовуються, переконують у слушності авторських міркувань.

7. Щоб уникнути комунікативних невдач, автор має враховувати інтереси й запити читачів, особливості процесу сприйняття, зокрема дбати, щоб у процесі читання довільна увага переростала в мимовільну. Цьому сприяють багатий і глибокий зміст, стислість і динамізм викладу, опертя на орієнтувально-дослідницький рефлекс та інтелектуальні емоції. Виразний науковий текст захоплює до співдумання. Якщо автор відтворює еволюцію своєї думки, тобто викладає результати не відразу в готовому вигляді, а показує, як їх було отримано, читач автоматично пересвідчується в їхній обґрунтованості. Співдумання виникає й тоді, коли в тексті окреслено проблемну ситуацію, наголошено на суперечностях між відомим і невідомим, а наукові досягнення подано як наслідок дискусій, боротьби ідей. До ефективних стильових засобів проблемного викладу належать запитальні речення, діалогічність, недомовленість.

8. Засоби виразності наукового стилю мають великий і ще не зужитий комунікативний потенціал. По-перше, це стосується ясності й стислості: дотримання цих комунікативних якостей не лише відповідає інтересам читача, а й віддзеркалює природу обґрунтованих, досконало організованих наукових знань. По-друге, йдеться про композицію, яка покликана втілювати в тексті послідовність і систематичність мислення. Це досягається, зокрема, чітким членуванням викладу на мікротеми, розмежуванням змісту на головне та другорядне. По-третє, підвищення комунікативності наукового тексту пов'язане з вільнішим виявом авторової індивідуальності, доречним використанням розмовних та експресивних елементів, оптимальним співвідношенням у викладі фактів і узагальнень, гармонією конкретного й абстрактного. Творче використання всіх цих засобів полегшує і поліпшує читацьке сприйняття. Виклад у такому тексті стає логічним, доказовим, переконливим.

9. На підставі виконаного дослідження в дисертації сформульовано практичні рекомендації авторам і редакторам наукових текстів. Щоб публікація зацікавила найширше коло фахівців, вона має містити нові факти, ідеї, результати й висновки, які привертають увагу, примушують замислитися, істотно збагачують дотеперішні знання та уявлення. Розкриваючи в описуваному предметі дедалі нові грані й зв'язки, автор тим самим забезпечує стійкість читацької уваги. Сприйняття наукового тексту покращує домірне вживання термінів і загальномовної лексики, питомих слів і запозичень, дієслів і віддієслівних іменників,

регулярне чергування довгих і складних речень із короткими та простими. Контакт із читачем поліпшується, якщо автор дотримується комунікативних якостей, майстерно використовує виражальні можливості мови, якщо виклад набуває цілеспрямованості, послідовності, зв'язності, ритмічності, структурованості.

10. Оскільки в дисертації деякі теми й проблеми заторкнuto тільки в загальному плані, вони потребують ґрунтовніших розвідок — на ширшому текстовому матеріалі, із застосуванням не лише власне стилістичних, а й інших методів дослідження (статистичних, психолінгвістичних, соціолінгвістичних тощо). Серед цих тем і проблем можна назвати раціональне співвідношення питомого та запозиченого в термінології, оптимальну довжину речень, структурованість і ритмічність викладу. Подальшого досліджування потребують ті елементи, котрі поліпшують комунікативність наукового мовлення, — розмовні, образні, експресивні, а також пов'язані з виявом авторського «я». Ідеться й про стильові засоби, що притаманні діалогічному та проблемному викладові, про прийоми, які посилюють увагу й зацікавленість, викликають у читача ідентифікацію, співдумання, антиципацію. Актуальними напрямками культуромовної діяльності лишаються пропаганда стильової майстерності серед учених, виховання в них мовного смаку, створення сучасних і якісних посібників з наукового стилю української мови.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. *Селігей П. О.* Світло і тіні наукового стилю: Монографія / П. О. Селігей. — К.: Видавн. дім. «Києво-Могилянська академія», 2016. — 628 с.
Рецензія: *Наєнко Г.* // Мовознавство. — 2016. — № 5. — С. 72–74.

Статті у фахових наукових виданнях:

2. *Селігей П. О.* Як полонити читача з першого рядка / П. О. Селігей // Стиль і текст. — Вип. 4. — 2003. — С. 150–189.
3. *Селігей П. О.* Науковий стиль української мови: ресурси оновлення / П. О. Селігей // Мовознавство. — 2006. — № 2-3. — С. 174–186.

4. *Селігей П. О.* Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / П. О. Селігей // *Мовознавство*. — 2007. — № 3. — С. 48–61.
5. *Селігей П. О.* Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // *Українська мова*. — 2007. — № 3. — С. 3–16; № 4. — С. 16–32.
6. *Селігей П. О.* Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей // *Мовознавство*. — 2008. — № 1. — С. 49–66.
7. *Селігей П. О.* Чужого навчаємося, а свого цураємося... / П. О. Селігей // *Дивослово*. — 2008. — № 7. — С. 36–40.
8. *Селігей П. О.* Педагогіка Олександра Потебні і проблеми сучасного наукового стилю / П. О. Селігей // *Дивослово*. — 2010. — № 8. — С. 36–40.
9. *Селігей П. О.* Юрій Шевельов — майстер наукового стилю / П. О. Селігей // *Українська мова*. — 2010. — № 4. — С. 3–21.
10. *Селігей П. О.* Науковець і його мова / П. О. Селігей // *Українська мова*. — 2012. — № 4. — С. 18–28.
11. *Селігей П. О.* Науковий жаргон очима письменників і філософів / П. О. Селігей // *Мовознавство*. — 2012. — № 5. — С. 53–67.
12. *Селігей П. О.* Типи багатослів'я в наукових текстах / П. О. Селігей // *Українська мова*. — 2013. — № 4. — С. 22–44.
13. *Селігей П. О.* Іменниковість versus дієслівність: у пошуках золотої середини / П. О. Селігей // *Мовознавство*. — 2014. — № 4. — С. 36–55.
14. *Селігей П. О.* Народжується текст... (З досвіду відомих авторів) / П. О. Селігей // *Мовознавство*. — 2015. — № 1. — С. 47–66.
15. *Селігей П. О.* Роль композиції у створенні та сприйнятті наукового твору / П. О. Селігей // *Мовознавство*. — 2015. — № 2. — С. 54–63.
16. *Селігей П. О.* До проблеми комунікативних якостей наукового мовлення / П. О. Селігей // *Мова*. — 2016. — № 25. — С. 11–14.
17. *Селігей П. О.* Метафора як джерело збагачення наукової мови / П. О. Селігей // *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Зб. наук. праць*. — 2016. — Вип. 29. — С. 114–120.
18. *Селігей П. О.* Розмовні елементи в науковому мовленні: випадковість чи закономірність? / П. О. Селігей // *Мовознавство*. — 2016. — № 1. — С. 23–30.
19. *Селігей П. О.* Сказати багато небагатьма словами... (Стислість як норма наукового стилю) / П. О. Селігей // *Мова і культура*. — 2016. — Вип. 19. — Т. IV (179). — С. 56–62.

20. Селігей П. О. Стилвова норма як різновид мовної норми / П. О. Селігей // Наукові записки НаУКМА. — Сер. «Філологічні науки». — 2016. — Т. 189. — С. 83–86.

Статті в закордонних наукових виданнях:

21. Селігей П. О. Про довжину речень у наукових текстах / П. О. Селігей // Мово рідна, слово рідне: Prace naukowe ofiarowane Doktor Bozenie Zinkiewicz-Tomanek / Pod red. O. Baraniwskiej, A. Falowskiego. — Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. — S. 105–112.

22. Селігей Ф. А. Русские писатели и языковеды XIX—XX вв. о научном жаргоне / Ф. А. Селігей // Текст — дискурс — картина мира: Межвузовский сборник научных трудов / Научный ред. О. Н. Чарыкова. — Вып. 9. — Воронеж: Истоки, 2013. — С. 136–145.

23. Селігей П. О. Науковий жаргон в оцінці мовознавців (до історії питання) / П. О. Селігей // Slavia Orientalis / Red. naczelny dr. hab. A. Bezwiński. — 2014. — Т. LXIII. — № 2. — С. 273–285.

24. Селігей П. О. До проблеми авторської індивідуальності в науковому стилі / П. О. Селігей // Studia Ucrainica Varsoviensia / Red. naczelny dr. hab. I. Mytnik. — № 4. — 2016. — С. 249–262.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Брошура:

25. Селігей П. О. Науковий жаргон: основні ознаки та причини появи / П. О. Селігей. — К.: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2003. — 56 с.

Рецензія: Ставицька Л. // Критика: Рецензії, есеї, огляди. — 2005. — № 4. — С. 12.

Статті в інших наукових виданнях:

26. Селігей П. О. Науковий жаргон — бар'єр між автором і читачем / П. О. Селігей // Вісник Національної академії наук України. — 2004. — № 6. — С. 41–51.

27. *Селігей П. О.* Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? / П. О. Селігей // Вісник Національної академії наук України. — 2007. — № 9. — С. 20–28.

28. *Селігей П. О.* Хуторянство? Ні, самобутність! Як європейські мови утверджували власну термінологію / П. О. Селігей // Світогляд. — 2008. — № 2. — С. 36–42.

29. *Селігей П. О.* Українська мова на термінологічному роздоріжжі / П. О. Селігей // Жінка в науці та освіті: Минуле, сучасність, майбутнє [Матеріали Четвертої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 130-річчю вищої освіти жінок в Україні; Київ, 6—8 листопада 2008 р.] / За ред. В. Троян. — К., 2009. — С. 156–165.

30. *Селігей П. О.* Нормативний підхід у мовознавстві й мовна критика / П. О. Селігей // Стиль і текст. — Вип. 13. — 2012. — С. 66–72.

31. *Селігей П. О.* Логічність і гармонія: Як композиція допомагає розуміти текст / П. О. Селігей // Дивослово. — 2016. — № 2. — С. 28–31.

АНОТАЦІЯ

Селігей П. О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 — українська мова. — Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. — Київ, 2016.

Мета дисертації — дослідити мовно-виражальні засоби, які впливають на комунікативність і стильову довершеність сучасних українськомовних наукових текстів. Наголошено на важливому значенні мови для розвитку творчого мислення; обґрунтовано теоретико-методологічні засади аналізу наукового мовлення в нормативному аспекті; запропоновано критерії оцінювання стильової витриманості наукових текстів. Виявлено й критично проаналізовано властиві псевдонауковому мовленню стильові помилки та комунікативні вади; з'ясовано культурно-історичні та психологічні передумови його появи; показано його невідповідність прагматичним, естетичним та етичним нормам наукової комунікації. Доведено можливість і доцільність аналізу наукового мовлення з погляду виразності й читабельності, зроблено спробу обґрунтувати окремі норми науко-

вого стилю, поглибити уявлення про властиві йому комунікативні якості. Досліджено виражальні засоби та механізми сприйняття, які забезпечують повноцінне засвоєння наукової інформації, підтримують увагу, заохочують до співдумання. Сформульовано практичні рекомендації авторам і редакторам наукових текстів.

Ключові слова: стильова норма, стильова помилка, мовна критика, комунікативні якості мовлення, науковий стиль, псевдонауковий стиль, науковий жаргон, термін, лексичні запозичення, багатослів'я, мовний вплив, мовна маніпуляція, діалогічність, виразність, читабельність, ясність, стислість, композиція тексту, авторська індивідуальність, розмовність, експресивність.

АННОТАЦІЯ

Селигей Ф. А. Украинский научный текст: проблемы коммуникативной полноценности и стилового совершенства. — Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 — украинский язык. — Институт языковедения имени А. А. Потебни НАН Украины. — Киев, 2016.

Цель диссертации — изучить средства языковой выразительности, влияющие на коммуникативность и стиловое совершенство современных украиноязычных научных текстов. Подчёркнуто важное значение языка для развития творческого мышления; обоснованы теоретико-методологические основы анализа научной речи в нормативном аспекте; предложены критерии оценивания стиловой выдержанности научных текстов. Выявлены и критически проанализированы присущие псевдонаучной речи стилевые ошибки и коммуникативные изъяны; выяснены культурно-исторические и психологические предпосылки её появления; показано её несоответствие прагматическим, эстетическим и этическим нормам научной коммуникации. Доказана возможность и целесообразность анализа научной речи с точки зрения выразительности и читабельности, сделана попытка обосновать отдельные нормы научного стиля, углубить представление о присущих ему коммуникативных качествах. Исследованы выразительные средства и механизмы восприятия, которые обеспечивают полноценное усвоение научной информации, поддерживают внимание, побуждают к со-

размышлению. Сформулированы практические рекомендации авторам и редакторам научных текстов.

Ключевые слова: стилевая норма, стилевая ошибка, языковая критика, коммуникативные качества речи, научный стиль, псевдонаучный стиль, научный жаргон, термин, лексические заимствования, многословие, речевое воздействие, языковая манипуляция, диалогичность, выразительность, читабельность, ясность, краткость, композиция текста, авторская индивидуальность, разговорность, экспрессивность.

SUMMARY

Selihey P. O. Academic Ukrainian Text: The Problems of Communicative Adequacy and Stylistic Perfection. — Manuscript.

Thesis for a doctoral degree in philology: Speciality 10.02.01 — The Ukrainian language. — O. O. Potebnya Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine. — Kyiv, 2016.

The aim of the thesis is to reveal and explore the expressive means influencing communicative adequacy and stylistic perfection of modern Ukrainian-language academic texts. In the first chapter «Communicativeness of academic discourse: the state of problem and prospects of research» it is shown that despite its importance for the dissemination of new knowledge and advancement of creative and productive thinking, academic language competence among Ukrainian scholars leaves much to be desired. The question is about widespread occurrence of academese (scientific jargon), i. e. a garbled kind of academic discourse, giving to insignificant or banal ideas an appearance of importance and novelty. In the chapter Ukrainian and foreign authors' critical views on pseudoscientific discourse are analyzed. Academese has been widely denounced, ridiculed, and parodied by literary classics, criticized by many famous philosophers, scientists, and scholars. As the literature survey shows, it is still an acute problem for many areas of knowledge.

In the second chapter «Academic style as an object of normative study» the theoretical and methodological basis of the research is grounded, the criteria for evaluating stylistic consistency of academic texts are proposed, the content and scope of such key concepts as language norm, linguistic criticism, language taste, stylistic norm, style mistake, communication speech qualities are considered. It is pointed out

that the mission of academic style is to report the results of scientific research, therefore, its means should provide for the author resources to clearly and without distortion express his thoughts, and for the reader to be well versed in the text, deeply master its contents. Stylistic norms help the author to find appropriate means for transmitting the necessary content. The main source of style rules codification is practice of perfect language use, but a linguist needs to appreciate «negative» language use as well, since aberration analysis allows specifying limits of norm. In the thesis the text is considered stylistically perfect if it has no stylistic errors and keeps communication qualities of speech. Stylistic mistakes destroy the unity of style; bring stylistic heterogeneity in the text, and in large numbers, stylistic inconsistency. As a result, obstacles occur for a quick, unambiguous understanding of the content, exposition loses persuasiveness and does not produce a proper effect on the reader. Communicative qualities help the author reach correspondence between his idea and the reader's perception. Logicality, brevity, precision and clarity are the main communication qualities of an academic text.

The third chapter «Academese: analysis and assessment» aims to identify and critically analyze the stylistic errors and communication shortcomings, which are peculiar to academic jargon. These include abuse of terminology and lexical borrowings, prevalence of abnormally long and too complicated sentences, unjustified supplanting of verbs in personal forms by means of verbal nouns, verbosity and verbiage. The thesis grounds the idea that the foregoing stylistic shortcomings are regularly reproduced in different publications by various authors. Therefore, it is not just negligence of an author, but an integral and regularly occurring linguistic phenomenon. The study displays that the underlying reasons of these shortcomings are not found so much in the language system, as in extralingual factors, in particular: 1) illogical thinking of the author; 2) lack of language competence; 3) linguistic manipulation; 4) impact of the style practice of modernism and postmodernism; 5) «hypertrophy of logosphere»; 6) lack of clarification of new knowledge. It has been ascertained that academese is contrary not only to the spirit of science, but also to the communicative nature of language, aesthetic and ethical norms of communication. It impairs cooperation of the author and the reader, discredits scientific knowledge, and harms language education of students and young scientists. At the end of chapter, the consequences resulting from academic jargon, and the ways of drive against it are de-

scribed. Objective criticism, truly scholarly approach should identify not only speech defects, but speech virtues as well.

Therefore, the fourth chapter of the thesis «The stylistically perfect scientific text» contains an attempt to prove the possibility and expedience of academic speech analysis in terms of expressiveness and readability, to explore promising style elements that enhance its communicativeness. Some expressive means of language, mechanisms and patterns of perception, which provide a complete digestion of scientific information, have intellectual effect on the reader, convince of correctness of the author's arguments, are described in it. It is noted that in order to avoid communication failures, the author should take into account the interests and needs of readers, peculiarities of the process of text perception, in particular to provide that while reading volitional attention can be developed into non-volitional one. A perfect scientific text encourages readers to co-reflection, since it clearly defines a problematic situation, provokes orientated trying reflex, anticipation, intellectual emotions. Interrogative sentences, dialogue, incompleteness are effective stylistic means of problem statement. The text composition, the author's personality, and moderate expressiveness are investigated in the thesis as perception activators. A number of practical recommendations to authors and editors of academic texts are formulated.

Keywords: stylistic norm, style mistake, linguistic criticism, communicative qualities of speech, academic style, academese, scientific jargon, term, lexical borrowings, verbosity, speech influence, linguistic manipulation, dialogue, expression, readability, clarity, brevity, text composition, author's personality, colloquialism, expressiveness.